

הרב שלמה אישון

הריגת בעלי חיים משוטטים התוקפים תושבים

הקדמה

לאחרונה פורסמו מספר מקרים בהם כלבי בר משוטטים תקפו תושבים באופן שחייב אשפוז של המותקפים בבתי חולים. בהקשר לכך עלתה השאלה האם על פי ההלכה מותר להרוג בעלי חיים כעין אלו הפוגעים בתושבים ומטילים עליהם אימה.

א. בעלי חיים הטורפים בעלי חיים

נאמר בגמרא (בבא קמא טו ע"ב):

האי כלבא דאכל אימרי, ושונרא דאכלה תרנגולא - משונה הוא, ולא מגבינן בבבל. והני מילי ברברבי, אבל בזוטרי אורחיה הוא. ואי תפס לא מפקינן מיניה. ואי אמר: קבעו לי זימנא דאזלינא לארעא דישראל - קבעינן ליה. ואי לא אזיל משמתין ליה. ובין כך ובין כך משמתין ליה - עד דמסלק הזיקא, מדרבי נתן; דתניא, רבי נתן אומר: מניין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? ת"ל: לא תשים דמים בביתך.¹

ופירש רש"י: 'ובין כך ובין כך משמתין ליה - להרוג את הכלב ואת החתול. עד דמסלק הזיקא - שיהרגם'. וכן כתב ב'נימוקי יוסף' שם (ו ע"ב בדפי הרי"ף):

בין כך ובין כך. בין אזיק בין לא אזיק היכא דידיעא מילתא דכלבא בישא הוא. משמתין ליה. עד דמסליק הזיקא שיהרגו שנאמר לא תשים דמים בביתך.

בגמרא מדובר על כלב וחתול הטורפים בעלי חיים, ומכאן שאף שאינם מסכנים חייהם של בני אדם יש חובה להורגם מחמת הציווי 'ולא תשים דמים בביתך' (דברים כב, ח), וכ"כ המאירי (שם טו ע"ב):

כל שמניח בביתו דברים המזיקים יש רשות לבית דין להחרים ולשמתו עד שיסלק את הזקו שנאמר לא תשים דמים.²

וכן מפורש בדברי ספר 'החינוך'³ שאיסור 'ולא תשים דמים בביתך' קיים גם בחשש נזק לבני אדם ולא רק בחשש מיתה, וזו לשונו:

1. דברי ר' נתן הובאו גם בכתובות מא ע"ב, ובבא קמא מו ע"א. וראה גם במסכת שבת סג ע"א: 'אמר רבי שמעון בן לקיש... כל המגדל כלב רע בתוך ביתו - מונע חסד מתוך ביתו, שנאמר למס מרעהו חסד, שכן בלשון יונית קורין לכלב למס, רב נחמן בר יצחק אמר: אף פורק ממנו יראת שמים, שנאמר ויראת שדי יעזוב.'

2. יש להעיר שבשונה מרש"י והנימוקי יוסף, המאירי לא כתב במפורש שיש להרוג את הכלב הרע. וראה בעניין זה עוד לקמן.

שלא להניח המכשולים והמוקשים בארצותינו ובבתינו כדי שלא ימותו ולא יזוקו בם בני אדם, ועל זה נאמר (דברים כב, ח) ולא תשים דמים בביתך. ואמרו בספרי [כאן], ועשית מעקה לגגך, עשה, ולא תשים דמים בביתך, לא תעשה. אולם מדברי הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פי"א ה"ד) עולה שאיסור 'ולא תשים דמים בביתך' אמור רק במקום בו יש חשש סכנת נפשות ולא כאשר החשש הוא לנזק בלבד, וזו לשונו:

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנ' (דברים ד, ט) השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים. וכן כתב המאירי (שם נא ע"א): 'שאינ מצות מעקה לחשש נזקים אלא לחשש מיתה שאם כן אף בפחות מעשרה כן'. ואם כך קשה כיצד יבארו את סוגיית הגמרא. אמנם ב"ם של שלמה' (בבא קמא פ"א ס" מה) כתב שהסוגיא עוסקת בבעלי החיים המהווים סכנה לאדם, וזו לשונו:

כגון כלבא דאכל אמרי, שעשה שינוי גדול. א"כ נעשה כמזיק גמור כזאב וארי, והוא סכנה לאדם, ואסור לקיימו. וכל כה"ג לפי ראות עיני הדיין ראוי לנדונו, עד שיסלק היזק שיגיע לסכנת אדם.

אך, כאמור, מדברי הראשונים ובכללם המאירי משמע שמדובר באופן שאין סכנה לאדם, ונמצא שהמאירי אף סותר את עצמו שמדבריו בדף טו משמע שאיסור 'ולא תשים דמים בביתך' קיים בכל דבר המזיק, ואילו בדף נא כתב שמצוות מעקה קיימת רק בחשש מיתה ולא בחשש נזיקין. וכבר העיר ב'שיטה מקובצת' בשם מהריב"ן⁴ שר' נתן לא עוסק בסוג ההיזק שבו עסקה הסוגיה שהוא היזק ממון, אלא בסכנת נפשות שהרי הביא את הפסוק 'ולא תשים דמים בביתך', ובשם הגר"ד סולובייצ'יק כתבו⁵ שייטכן שמהריב"ן סובר שאיסור דאורייתא חל דווקא בסכנת נפשות אלא שחכמים הרחיבו את האיסור והטילו חיוב שמתא על מי שמחזיק מזיק ממון בביתו. בספר 'דבר אברהם'⁶ העלה אפשרות לחלק בין מצוות עשה של מעקה הקיימת רק בשיעור חשש מיתה - עשרה טפחים, לבין הלא תעשה 'ולא תשים דמים בביתך' הקיים גם בנזק, אך הוסיף שקשה לחלק בין העשה לבין הלא תעשה שנאמרו יחד בחד קרא. להלכה פסקו הרמב"ם וה'שלחן ערוך' שיש לנדונו את מי שברשותו בעלי חיים הגורמים נזק עד שיסיר את הנזק - גם כאשר אין מדובר בסכנת נפשות.⁷ יש לציין שלא כתבו במפורש שעליו להרוג את בעלי החיים הללו שברשותו אלא 'שיסיר את הנזק' אך בפשטות כוונתם שיסיר את הנזק ע"י הריגתם.

3. ספר החינוך, פרשת כי תצא מצווה תקמז.

4. שיטה מקובצת, בבא קמא טו ע"ב בשם מהר"י כן, כתובות מא ע"ב בשם מהריב"ן.

5. רשימות שעורים (רי"ד סולובייצ'יק), בבא קמא טו ע"ב.

6. דבר אברהם, ח"א ס" לז אות כה.

7. רמב"ם, הל' תלמוד תורה פ"ו ה"ד; שו"ע, יו"ד ס"י שלד סעי' מג. לשונם הוא 'להסיר היזק'.

ב. גידול כלבים

בנוסף לאיסור לגדל כלב רע שהובא לעיל בשם ר' נתן, אוסרת המשנה גידול כלבים בכלל, אלא אם כן קשורים בשלשלת. וכך אומרת המשנה (בבא קמא ע"א): 'לא יגדל אדם את הכלב - אלא אם כן היה קשור בשלשלת'. ופירש רש"י שם שטעם האיסור הוא 'מפני שנושך ומנבח ומפלת אשה מיראתו'. ובברייתא (בבא קמא פג ע"א) נאמר: 'לא יגדל אדם את הכלב - אלא אם כן קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר, וקושרו ביום ומתירו בלילה.

המשנה והברייתא הנ"ל, לא אסרו לגדל כלב, כרבי נתן, אלא רק חייבו לקושרו בשלשלת. הסיבה להבדל בפשטות היא שר' נתן דיבר על כלב רע שאותו אסור לגדל כלל, ואילו כאן מדובר על כלב שאינו רע ולכן מותר לגדל אותו ובלבד שיהיה קשור. וכן נראה שסובר הרמב"ם שפסק שהמגדל 'כלב רע' כופים אותו להסיר היזקו,⁸ ואילו ביחס לכלב שאינו מוגדר 'כלב רע' פסק (הל' נזקי ממון פ"ה ה"ט):

וכן אסרו חכמים לגדל חזירים בכל מקום, ולא את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא כלבים בעיר הסמוכה לספר, ביום קושרו ובלילה מתירו, ואמרו חכמים ארור מגדל כלבים וחזירים מפני שהזיקן מרובה ומצוי.

אולם ה'שלחן ערוך' (חו"מ סי' תט סעי' ג) השווה בין הדינים ומשמע שסובר שגם ר' נתן מתיר לגדל כלב רע אם הוא קשור בשלשלת, וזו לשונו:

אסור לגדל כלב רע, אלא אם כן הוא אסור בשלשלאות של ברזל וקשור בהם. ובעיר הסמוכה לספר, מותר לגדלו; וקושרו ביום ומתירו בלילה.

והסמ"ע (שם ס"ק ה) ביאר את טעם ההיתר לגדלו כשהוא אסור בשלשלאות של ברזל: דאז טעם שישוך וגם טעם שמנבח ומפילות הנשים מיראתו אין כאן, כיון דידועין שהוא קשור לא מתיראין ממנו ואינן מפילות.

והרמ"א שם הוסיף, וזו לשונו:

וי"א דהשתא שאנו שרוין בין העכו"ם ואומות בכל ענין שרי, ופוק חזי מאי עמא דבר (הגהת אלפסי החדשים). מיהו נראה אם הוא כלב רע, שיש לחוש שיזיק בני אדם, דאסור לגדלו אלא אם כן קשור בשלשלאות של ברזל.

הרי שלפי פסק ה'שלחן ערוך' והרמ"א גם כלב רע מותר לגדל ובלבד שיהיה קשור בשלשלאות של ברזל, וכן גרסת המאירי במשנה דלעיל, שכלב רע אין מגדלים אלא אם כן היה שומרו וקושרו בשלשלת, והמאירי בכך לשיטתו בהסבר דברי ר' נתן שלא חייב להרוג את הכלב הרע אלא לסלק את ההיזק, ואם כן יש לומר שגם קשירת הכלב כמוה כסילוק ההיזק. יש שכתבו שאין כלל מחלוקת להלכה בין ה'שלחן ערוך' לרמב"ם, אלא שכל אחד מהם מגדיר באופן שונה מהו כלב רע. לדעת הרמב"ם כלב רע הוא כלב הנושך וכלב סתם הוא כלב הנובח ואילו לדעת ה'שלחן ערוך' כלב רע הוא כלב הנובח וכלב שאינו רע הוא כלב שאינו נובח ואינו נושך. נמצא אם כן על פי זה שהן לדעת הרמב"ם

8. רמב"ם, הל' תלמוד תורה פ"ו ה"ד. וראה ט"ז, יו"ד סי' קטז ס"ק ו שכתב בשם המהרש"ל: 'מי שיש לו כלב רע שמזיקו ומפסיד המאכל אפילו אינו נושך שיכול ליתן לו סם המות ואינו עובר משום צער בעלי חיים'.

והן לדעת ה'שלחן ערוך' יש לקשור כלב הנובח אף שאינו נושך ורק כלב שאינו נובח ואינו נושך מותר לגדל בלא קשירה.⁹ מצאנו אפוא מצבים בהם, לפחות לחלק מהשיטות, כופים את האדם להרוג את בעל החיים שברשותו - כאשר הוא מזיק ומפחיד את הבריות, אך לא מצאנו עד כה היתר לאחרים להרוג בעל חיים זה. היתר כזה מופיע בסוגיית הגמרא שתובא להלן. אכן מדברי הרמב"ם עולה, שאם הבעלים לא הרגו את בעל החיים שברשותם, כאשר היו חייבים לעשות כן, ובא אדם אחר והרגו אינו נחשב כמזיק אך חייב לשלם לבעלים את דמי המצווה שמנע מהם, וזו לשון הרמב"ם:¹⁰

שור שהיה עומד להריגה מפני שהוא מזיק את הבריות ואילן שהוא עומד לקציצה מפני שהוא מזיק את הרבים וקדם אחד ושחט שור זה וקצץ אילן זה שלא מדעת בעליו חייב לשלם לבעלים כמו שיראו הדיינים שהרי הפקיען מלעשות מצוה. ומסתבר שאם הבעלים ממאנים לעשות את המוטל עליהם - מותר יהיה לכל אדם לעשות זאת.

ג. שהיטת בעלי החיים הגורמים נזק

נאמר בגמרא (בבא קמא כג ע"ב):

נהנו עיזי דבי תרבו דהוו מפסדי ליה לרב יוסף, א"ל לאביי: זיל אימא להו למרייהו דליצנענהו. אמר ליה: אמאי איזיל? דאי אזילנא, אמרי לי: לגדור מר גדירא בארעיה. ואי גדר, שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה? כשחתרה; אי נמי, דנפיל גודא בליליא.

מכריז רב יוסף, ואיתימא רבה, דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה: הני עיזי דשוקא דמפסדי, מתרינן במרייהו תרי ותלתא זמנין, אי ציית - ציית, ואי לא - אמרין ליה: תיב אמסחתא וקבל זוזך.

לדעת רב יוסף על בעל העיזים לדאוג לכך שלא יזיקו, ואם לאחר שלוש התראות אינו עושה זאת - מותר לאחרים לשחוט את העיזים שהזיקו בעל כורחו של בעליהם ולומר לו שימכור בשוק את הבשר. נחלקים הראשונים בשאלה האם אביי חולק על רב יוסף וסובר שהאחריות למניעת הנזק מוטלת קודם כל על בעל השדה המחויב לגדור את שדהו מפני העיזים, ועל כן סירב לבצע את בקשתו של רב יוסף לומר לבעל העיזים להצניע אותם,¹¹ או שאביי רק נשמט מללכת בטענה זו אך זו אינה דעתו להלכה.¹² התוספות¹³ סוברים שאביי אינו חולק על רב יוסף, ועל כן הלכה כרב יוסף, והביאו שכן פסק הרי"ף. ואילו לדעת רבנו חננאל שם אביי חולק על רב יוסף, ועל כן אין הלכה כרב יוסף. רבנו יהונתן מלוניל¹⁴ כתב שהלכה כרב יוסף הסובר שעל המזיק להרחיק את עצמו, אף שאביי חולק

9. ראה באריכות שו"ת עטרת פז, ח"א כרך ג חו"מ סי' ת.

10. רמב"ם, הלכות חובל ומזיק פ"ז הי"ג.

11. רבנו חננאל, בבא קמא כג ע"ב.

12. תוספות, בבא קמא כג ע"ב ד"ה יכלי למימר.

13. תוספות שם.

14. רבנו יהונתן מלוניל על הרי"ף, בבא קמא י ע"ב בדפי הרי"ף.

וסובר שעל הניזק להרחיק את עצמו. הרמב"ם וה'שלחן ערוך' פסקו כרב יוסף, וזו לשון ה'שלחן ערוך' (ח"מ סי' שצז סעי' ב):

הקצבים שיש להם בהמות לשחוט ביום השוק, אם הם מזיקות אפילו ברשות הרבים, מתרים בבעלים שלשה פעמים שישמרום, ואם לא שמרום רשאי הניזק לשחטם שחיטה כשרה, ואומרים לבעלים: בואו ומכרו הבשר שלכם.

ה'שלחן ערוך' דיבר על קצבים שיש להם בהמות לשחוט ביום השוק, וזה כשיטת תוספות¹⁵ שמתיר לשחוט בעל כורחם של הבעלים רק עיזים העומדות ממילא לשחיטה, אך בעז שמגדלים לחלבה או לגיזתה יכול בעל העז לומר שכשתזיק ישלם, וכן הוא דעת הרא"ש.¹⁶ אך הרמב"ם לא חילק והתיר לשחוט כל בהמה אם בעליה אינו שומר עליה, לאחר שלוש התראות.¹⁷

ד. בעלי היים הגורמים נזקי גוף

במקרים של גרימת נזק כספי, התירו חכמים לשחוט בעל כורחם של הבעלים רק בהמה העומדת לאכילה, אולם כאשר מדובר בנזקי גוף לאדם הותרה הריגת בעלי החיים המזיקים - גם אלו שאינם עומדים לאכילה. כך נלמד מהגמרא במסכת בבא קמא (פ"ע"ב), שם מסופר על חתול שקטע יד של תינוק, וכך דרש רב בעקבות המעשה:

חתול - מותר להורגו, ואסור לקיימו, ואין בו משום גזל, ואין בו משום השב אבידה לבעלים. וכיון דאמרת מותר להורגו, מאי ניהו תו אסור לקיימו? מהו דתימא מותר להורגו - איסורא ליכא, קמ"ל.

רב סבר אפוא שקיימת חובה להרוג את החתול שקטע את ידו של התינוק. לעומת זאת, במשנה בריש מסכת סנהדרין (ב"ע"א) נאמר:

הזאב והארי הדוב והנמר והברדלס והנחש - מיתתן בעשרים ושלשה. רבי אליעזר אומר: כל הקודם להורגן זכה.

ובגמרא שם (טו"ע"ב) נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש אם דינו של רבי אליעזר שכל הקודם להורגן זכה נאמר רק כאשר כבר המיתו, וכך נאמר שם:

אמר ריש לקיש: והוא שהמיתו, אבל לא המיתו - לא. אלמא קסבר: יש להן תרבות, ויש להן בעלים. רבי יוחנן אמר: אף על פי שלא המיתו, אלמא קסבר: אין להם תרבות, ואין להם בעלים.

ובהמשך מובאת ברייתא המסייעת לריש לקיש, וזו לשונה:

תניא כוותיה דריש לקיש: אחד שור שהמית ואחד בהמה וחיה שהמיתו בעשרים ושלשה, רבי אליעזר אומר: שור שהמית - בעשרים ושלשה, ושאר בהמה וחיה שהמיתו - כל הקודם להורגן זכה בהן לשמים.

15. תוספות, בבא קמא כג ע"ב ד"ה הנהו עיזי.

16. רא"ש, בבא קמא פ"ב סי' יא.

17. רמב"ם, הל' נזקי ממון פ"ה ה"א. וראה שם בראב"ד שהשיג עליו בזה. וראה בפתי תשובה, חו"מ סי' שצז ס"ק א שהביא מתשובת חות יאיר, סי' קסה, שהתראה צריכה להיות בעדים: 'אבל מה שמזהיר הניזק פה אל פה למזיק לא נקרא התראה, שהיה יכול לכפור בו או לומר לא חששתי לדברך'.

שאלו תוספות¹⁸ כיצד מתיישב דינו של רב שהתיר את הריגת החתול אף על פי שלא המית עם דברי ריש לקיש בסנהדרין שעל פיהם אפילו ר' אליעזר לא התיר להרוג את הזאב והארי אלא רק כשהמיתו אדם, ותירצו שני תירוצים: (א) ר' אליעזר דיבר על בעלי חיים קשורים, שכן דרך לגדלם, ורב דיבר על חתול שאינו קשור.

(ב) יש להבחין בין זאב ואריה וכדו' שעליהם דיבר ר' אליעזר, לחתול שאין נזהרים ממנו משום שאין יודעים האם הוא חתול מסוכן. אף שבגמרא מדובר על חתול שקטע ידו של תינוק, הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה פט"ו הי"ז) הביא להלכה את הדין בחתול שהורג את הקטנים, ובכך מיושבת קושיית תוספות, וזו לשונו של הרמב"ם:

חתול רע שהורג את הקטנים אסור לקיימו ואין בו משום גזל ואין בו משום השב אבדה אף על פי שעורו מועיל אלא כל המוצא זכה בו והורגו והעור שלו.

וכתב בספר 'מעשה רקח' על הרמב"ם שם, שאפשר שכך הייתה גרסתו בגמרא, אך יותר נראה שסבר הרמב"ם שכיוון שהקטנים הם 'חלושי המזג' קרוב לוודאי שהתינוק שנקטעה ידו מת 'כי גדל הכאב עליו'. ה'שלחן ערוך', שלא כרמב"ם, פסק שיש להרוג גם חתול המזיק לקטנים, וזו לשונו: 'חתול רע שמזיק לקטנים, אין צריך להשיבו לבעלים, אלא כל המוצא והורג וזוכה בעורו'. יש להדגיש שה'שלחן ערוך' דיבר על חתול רע בלבד, וכיום סתם חתולים הם בני תרבות ואסור להורגם,¹⁹ אך מכאן נלמד לכלבים משוטטים המוחזקים להזיק לבני אדם, ואינם קשורים שיהיה מותר להורגם. ומכל מקום ההיתר הוא רק אם הם מזיקים לבני אדם ולא אם הם רק מפחידים. כן כתב בשו"ת 'שבט הלוי',²⁰ וזו לשונו:

קבלתי מכתבו, ואשר שאל בדבר כלב זאב שלעת ערב מנותק בשלשלותיו, ואינו מוחזק להזיק אך גורם צער וכו' אם מותר להרגו עפ"י ש"ס ב"ק פ' ע"ב דנפק רב ודרש חתול מותר להרגו ואסור לקיימו ואין בו משום גזל, והאריך כב' קצת בצדדי ספק זה. ולדידי פשוט דאסור להרגו, דלא זו ללשון הרמב"ם פט"ו מגזילה הי"ז שכ' חתול רע שהורג קטנים אסור לקיימו וכו... וא"כ להרמב"ם דוקא בהורג, ובענייני דר"ל דעלול להרוג, דאעפ"י שלא ראינו שהרג כבר מכ"מ כיון שעלול לקטוע יד קטנים וזה כבר ראינו, עלול נמי להרגו, ועצם קטיעת יד סכנה מובהקת היא, ומיושב שיטת הרמב"ם דלא תקשה לי' עובדא שבש"ס. מכ"מ גם לגי' התוס' ושו"ע מיירי מנזק גמור כש"ס הנ"ל, ואין בידינו להתיר ולהפקיר ממונו של זה, וז"ל המאירי ב"ק שם יש לו לדיין לחדש גזירות לפי מה שרואה אחר שנתברר לו הענין, מעשה הי' בחתול שקטע ידו של תינוק ויצא רב וחקר על אותו מין ונתברר לו שטבעו בכך ודרש על אותו מין שמותר להרגו ואסור לקיימו וכו' ע"כ, הרי דאין לחדש גזירה זו אלא אחרי הברור שטבעו בכך, וכל המין רגיל בכזה.

18. תוספות, בבא קמא פ' ע"ב ד"ה מותר להורגו.

19. שו"ת שאילת יעבץ, ח"א סי' יז.

20. שו"ת שבט הלוי, ח"ו סי' רמא.

סיכום

א. על פי ההלכה מותר להרוג בעלי חיים המסתובבים חופשי ועלולים לסכן חייהם של בני אדם. כך הדין גם בבעלי חיים שאינם הפקר - אם בעליהם מסרבים לסלק את ההיזק על ידי קשירתם או הריגתם.²¹

ב. כלב נובח המפחיד בני אדם, אך אינו מסכן את חייהם, אסור לאחרים להורגו, אך על בעל הכלב לקושרו כדי שלא יפחיד בני אדם תמימים.

21. ראה גם פסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות ד, פס"ד המתחיל בעמ' רנא.